

Deze draad werd opgepakt door de Duits-Amerikaan Fromm (1900-1980), toen hij met de opzienbarende Engelse vertaling van werken van de jonge, humanistische Marx voor de dag kwam en eveneens vervreemding en erkenning als diens centrale thema's onderkende.

9. Erich Fromm

In 1965 verscheen een bundel *Socialist humanism*, onder redactie van Fromm, waarin deze een groot aantal principiële en praktisch gerichte artikelen had verzameld van marxistische en niet-marxistische socialistische schrijvers uit Oost en West. Het was een kroon op het werk van Fromm, die al eerder de aandacht op de humanistische Marx had gevestigd. Hij kon daarmee zowel het humanisme een politieke invulling geven als ook het marxisme met moderne mensopvattingen in verbinding brengen. Al eerder had Fromm de visies van Marx en Freud op elkaar betrokken door de individuele beschouwingen van Freud in maatschappelijke, collectieve zin toe te passen. In het Duitsland van voor 1933 werden in die zin veel pogingen ondernomen; Fromm werkte toen in het kader van de Frankfurter Schule, waar een sterke tendens bestond om marxistische en psychoanalytische gezichtspunten met elkaar te verbinden, om zo het opkomend fascisme te kunnen begrijpen en bestrijden.

Fromm is tot het inzicht gekomen dat de mens geneigd is zijn eigen vrijheid te ontlopen en zich in autoriteit te schikken. Hier ligt de wortel van het fascisme en trouwens van elke autoritaire politieke macht. Omdat de mens bang is verantwoordelijkheid te dragen, heeft hij daardoor 'angst voor de vrijheid' (de titel van zijn hoofdwerk uit 1941, *The fear for freedom*). Het belangrijke van Fromms analyse is dat hij niet puur psychologisch te werk gaat: 'psychologische factoren kunnen zelf alleen begrepen worden als gevormd en bepaald door sociologische en economische factoren'. Toch moet anderzijds de greep van het nazidom op een geheel volk op psychologische gronden worden begrepen. Daarbij gaat het zowel om de 'karakterologische structuur van degenen, die door deze leer gegrepen werden', alsook om 'het probleem van de psychologische kenwerken van de ideologie zelf' (p. 155 van de Ned. vert.). De ideologie is volgens Fromm namelijk een uitvloeisel van het sociale karakter, dat de wezenlijke kern vormt van de persoonlijkheidsstructuur van de meeste leden van de groep, zoals die ontstaan is in een bepaalde politiek-economische situatie. Het karakter is een wijze van aanpassing aan de maatschappelijke omstandigheden, maar wordt er niet zonder meer door bepaald. De mens is in principe vrij en in staat zich te ont-

plooien, maar kan zich ook geheel onderwerpen aan dit sociaal karakter. Daartegenover stelt Fromm het humanistische ideaal van de 'zelfstandige mens', de rijpe en geïntegreerde persoonlijkheid. Voor zijn humanistische ethiek is de mens zelf zowel degene die normeert als het voorwerp van zijn normen. Dit in tegenstelling tot elke autoritaire ethiek, die de normen vanuit een autoriteit bepaalt en de mensen aan zich onderwerpt. Dit geldt voor de moraal zoals die in het communisme geldt, waar gehoorzaamheid wordt geëist en verantwoordelijkheid wordt ontnomen. De door hem daartegenover bepleite autonome moraal herkent Fromm bij de jonge Marx. Dit humanisme van Marx vond grote aanhang in Oost-Europa, totdat het van hogerhand werd onderdrukt. Dogmatische marxisten keerden zich tegen elk humanisme en trachtten dit zelfs te bestempelen als een jeugdzonde van Marx. In het Westen was Althusser (1918-) de theoreticus van deze vorm van anti-humanisme.

10. Louis Althusser

In de jaren zestig was Althusser de partij-ideoloog van de communistische partij in Frankrijk en voorstander van een harde lijn. Het ligt daarom voor de hand dat hij in de discussie om de werken van de jonge Marx zich tegen het humanisme keerde. Twee elementen zijn van groot belang in zijn algemene afkeer van het humanisme: in de eerste plaats de burgerlijk-ideologische achtergrond en in de tweede plaats de centrale positie van het menselijk subject. Deze aversie deelde hij met de boven al besproken Foucault: met hem stelde hij de structuren boven de subjecten, welke visie voor Althusser goed te combineren viel met een dogmatisch-marxistische maatschappijopvatting. Daarin gaat het niet om de menselijke individuen en hun vrije ontplooiing, maar om de klassenstrijd die de subjecten gebruikt om ooit tot een gelukkige maatschappij te komen. Het humanisme als burgerlijke ideologie staat deze ontwikkeling in de weg.

Verder wil Althusser de humanistische periode van de jonge Marx zoveel mogelijk beperken en kleineren. Tegen de gangbare indeling van het werk van Marx in twee perioden, waarbij de scheiding ligt in het revolutiejaar 1848 wanneer de humanistische door de economische positie wordt afgelost, stelt Althusser een scheiding voor in 1845. In dat jaar zou Marx 'radicaal hebben gebroken met elke theorie die geschiedenis en politiek fundeert op het wezen van de mens' ('Marxisme et Humanisme', in: *Pour Marx*, 1963, p. 176), zoals hij aanvankelijk, onder invloed van Feuerbach, had gedacht. De historische/biografische argumenten

- Fromm, E., *The fear for freedom*, Londen 1941 (Ned. vert. *De angst voor vrijheid*, Utrecht 1952).
Fromm E., (red.), *Socialist humanism*, New York 1965.
Althusser, L., *Pour Marx*, Parijs 1965 (Duitse vert. *Für Marx*, Frankfurt am Main 1968).

Secundaire literatuur

- Fretz, L., *Het individualiteitsconcept in Sartres filosofie*, Delft 1984.
Gennep, E.O. van, *Albert Camus*, Amsterdam 1966.
Karskens, M., *Waarheid als macht: Een onderzoek naar de filosofische ontwikkeling van Michel Foucault*, Nijmegen 1986.
Sauer, H., *Karl Jaspers in der Diskussion*, München, 1973.
Pöggeler, O., *Der Denkweg Martin Heideggers*, Pfullingen 1963.
Kwant, R.C., *De fenomenologie van Merleau-Ponty*, Utrecht 1962.
Manschot, H.A.M., *Althusser over het marxisme*, Nijmegen 1979.

8

Holland, humanisme en
burgercultuur

P. Thocnes

In medio tutissimus ibis

1. Inleiding

Het huidige Nederlandse humanisme vertoont de familietrekken van het oude wijdverbreide en eerbiedwaardige geslacht waartoe het behoort. Daarnaast heeft het ook een karakter van zich zelf. Dat heeft te maken zowel met de bijzonderheden van de Nederlandse natie als zodanig, als met een bepaald onderdeel daarvan: de burgercultuur. In onderstaande beschouwing wordt uitgeweid over deze drie: wat is typisch Hollands, wat zijn de eigenschappen van een burgercultuur en wat is typerend voor het Nederlands humanisme?

Er blijkt samenhang te zijn. Veel van wat onder het ene hoofd wordt opgevoerd, komt men weer tegen bij het andere. Niet zo zeer als een causaliteitsrelatie: het is hier *zus*, omdat het daar zo is. De hier te verrichten verkenning is meer gesteld in termen van affiniteit en verwantschap. Meer in de zin van Goethes 'Wahlverwandschaft'. Er zijn diverse verschijnselen die steeds weer in samenhang worden aangetroffen. Er is niet zonder meer een volgorde waarbij het volkskarakter leidt tot de burgercultuur, die dan weer een soort humanisme tot gevolg heeft. Op zijn best ligt het soms voor de hand te veronderstellen dat een burgercultuur als levensstijl een geschikt kweekbed is voor humanistische opvattingen.

Een idee, waar men bij zo'n beschouwing even afstand van moet nemen, en misschien is dat juist voor humanisten wel moeilijker dan voor anderen, is dat de eigen levensbeschouwing een complete persoonlijke keuze is. Het kan zeker wel een persoonlijke keuze zijn, maar hier valt de nadruk op de aanwezigheid van al te voren gegeven condities: de beschikbaarheid van wat wij nu en hier humanisme noemen, gezien in de context van de Nederlandse cultuurgeschiedenis en de rol daarbij van een toonaangevende stedelijke burgerij.

Er is dan al een relatie tussen een bepaald geaard publiek en dat wat